

Несъмнен факт е, че въпросите, които Баева разглежда в книгата си, имат важно историко-литературно значение. Пряко или косвено те засягат развитието на цялата българска литература, свързани са с основните направления в нея, с формиращите се художествени традиции. Като ги изследва в границите на ранното Славейково творчество, Баева държи сметка за това и често в труда си привежда примери из книжовното наследство на други български писатели с цел да очертае и чрез тях мястото на Славейков в литературното развитие на народа ни. Този правилен в основата си подход би довел авторката до повече и също съществени резултати, ако Славейковите поеми или бунтовно-патриотичните му песни бяха разглеждани не само във връзка с предхождащите ги произведения, но също и в отношение с по-късните постижения на поетическия жанр, за да се подчертае ярко приемствеността на създадената или обогатена от Славейков художествена традиция. Може би това ще бъде една от централните задачи на втората част от монографията? Или ще е тема на специално изследване с друг научноизследователски подход, който не ще изключва, а ще допълва избра-

ния от Баева метод? Склонен съм да приема второто, но в едно съвременно изследване за Славейков и за останалите големи фигури в нашето литературно възраждане, сравнителният метод трябва да бъде застъпен по-широко както в рамките на националната ни литература, така също и в границите на други, предимно съседни литератури, доколкото процесите в тях са сходни, с близко художествено съдържание и тенденции. Съизмерен със съответните писатели в тия литератури, Славейков би ни станал още по-ясен, а нашата литературна наука би разрешила една актуална задача. Тъй като Соня Баева е запозната много добре с живота и делото на Славейков и в книгата си прибегва неведнъж до уместни съпоставки с творчеството на Качич-Миошич и други хърватски или сръбски поети, можем да очакваме, че в по-нататъшната си работа тя ще стигне до по-големи обобщения в сравнителното изучаване на създатели на новобългарската поезия. Така ще изпълне още по-ярко оригиналният характер на нейното съдържателно изследване за живота и делото на Петко Славейков.

Илия Конев

ЙОВКОВ — НЕПОВТОРИМИЯТ

Още докато публикуваше в литературния печат отделни откъси от книгата си за Йордан Йовков, Симеон Султанов ни напомняше за един писател, обичан и забравян, обявен още приживе за жив класик на българската художествена проза. . . Напомняше все за тоя Йовков, който днес е добре известен на всеки просветен българин. И още тогава отделните фрагменти от книгата му привличаха погледа на любопитния читател, разбрал прозренията и вдъхновението на критика, който може да разговаря с героите на писателя като с живи хора, може без изкуствен патос и заучено красноречие да открива простото обаяние, поетичната мъдрост и величие на един от най-оригиналните български писатели.

Сега книгата на Симеон Султанов „Йорков и неговият свят“ е в ръцете на читателя. Критикът си е избрал свой път към света на Йовков. Преди всичко той иска да се запази от всякакви критически спекулации с творчеството на писателя, да не доскучае нито за миг на читателя с цитатничество и тежка литературна фраза. Да не смути естествено то му чувство към твореца, да не

разколебае доверието му към съкровенияте истини на творчеството.

Доверието се заплаща с доверие. Както отбелязва в предговора на книгата, Султанов е искал да открие един от „вечните критерии“, които ни връщат към света на писателя. „Затова и на въпроса: защо се връщаме към Йовков? — могат да се дадат много отговори. Аз посочвам един — моя“.

Всеки писател ни подготвя за общуване с творчеството му по различен начин. Всяко време прочита отново своя значителен писател, за да открие за себе си въпроси, които го вълнуват, отговори, които никога не могат да бъдат изчерпани с обичайното „не“ или „да“. Критикът ни убеждава, че творецът на „Песента на козелетата“ е дал своята съвест на героите си. Може би това ще бъде неговият собствен отговор за Йовков? „Или иначе казано: преди „уречения час“ той остана без сърце: раздаде го на героите си, у всеки вложи частица от себе си“. Може би за това мъдро и добро човешко сърце на писателя иска да ни разкаже в своята книга. . . . Покрай сухите „научни“ изследвания за художествения свят на творците напоследък свикнахме да четем и друг вид „проучвания“ на творчеството им: маниерно красиви, написани от самовлюбени в соб-

Симеон Султанов, Йовков и неговият свят. Литературни етюди. София, изд. Български писател, 1968 г.

ствените си думи автори, в собствената „гледна точка“ за писателя, нагласени по вкус и мярка, според собствената психология на пишещия. Творчеството на Йордан Йовков също е отрупано с подобни литературни експерименти. При един добре изработен и унаследен вече шаблон стана твърде лесно да се пише за човеколюбие на Йовков, за естествената красота на неговата мъдра проза, за романтичния му идеал и пр. . . Книгата на Симеон Султанов идва да премахне тази изкуствена граница между твореца и творчеството му. Тя показва, че за Йовков може да се пише научно, но с проста, естествена реч, може да се пише емоционално, проникновено, но без сантименталност, без фалшив патос.

Влюбен в своя автор, Симеон Султанов не издава тази своя любов. Дори когато чете ръкописите на Йовков, той се бои да не смути добрия покой на твореца, да не навлезе шумно и грубо, издйнически хитро и дръзко в неговия неповторим свят. Един критик, който уважава писателя не от тщеславие, винаги може да остане верен и на човека, и на твореца, за когото пише. Когато прелиства ръкописите на Йовков, той си мисли: „За момент си представям невъзможното: вратата се отваря, на прага застава писателят и виждам как тези еленови очи потъмняват от недоволство. . . Нали години наред той крие своята „светая светих“ от чуждото любопитство, нали не обичаше да дава интервюта и да разказва за себе си, нали предпочиташе мълчанието пред самопоказността, работата пред словоохотливостта, нали всичко, което можеше да каже на хората, той го казваше единствено със своето изкуство. . .“

Отгук започва трудното изкуство и за критика. Той трябва да разкаже за изкуството на писателя със свое изкуство. Трябва да примиря двата вида изкуство, без да изневерява нито на твореца, нито на себе си. Симеон Султанов е нарекъл книгата си за Йовков „литературни етюди“ и това е по-скоро едно жанрово определение. Всъщност в тези етюди никъде не е спасена мярката на „точните“ пропорции, на самоповтарящите се авторови „открития“. Само тук и там, повече за удобство на израза, за стилно единство на книгата Султанов предпочита да поддържа неизменно своя вярно намерен тон към писателя — емоционален, но и лаконичен, интимен — като опит за сродяване с най-съкровените дълбини на това творчество, открито „тенденциозен“ в най-хубавия критически смисъл на това понятие, когато трябва да открие, да защити с в о я Йовков. И може би така се получават неизбежните, но и нужни повторения на мисли и емоционални отсенки, които водят все към началото, към първоизвора на вдъхновението на писателя — неопенимата етична красота, жизнена прелест и поетична оригиналност на Йовковото творчество. Дали ще го възлюбват „красотата на мълчанието и повторе-

нието“, „илюзии и разочарованията“, „преходното и вечното в живота“ и в творчеството на писателя, критикът знае, че може да навървя свои страници, отделни етюди върху това творчество, които в никой случай не могат да претендират за някаква самозадоволяваща се изчерпателност, за директно постигане на една определена задача.

Не всички етюди в книгата са написани равностойно. Като читател аз бих искал да видя тази книга без литературно обезличено „в света на. . .“, а просто като разговор с Йовков. Всъщност това е постигнал критикът! Той умее да разговаря с писателя, да спори и негодува срещу погрешни възгледи и извратени тълкувания на творчеството му, но винаги с една добра и строга, йовковски етична мярка. Така образът на Йовков, творецът и мислителят, човекът и човеколюбецът, става по-земен, истински. В цялата книга, плод на дългогодишни размисли върху творчеството на Йовков, на проучвания, но и на дълбоко съзерцаване на неговата неповторима художествена правда, изгледват множество „справки“ и „сведения“ от интимния свят на писателя, пъстра поредица от случки и „преживявания“ с Йовков, които го правят съвършено близък, неотделим от човека Йовков. Симеон Султанов владее трудното критическо изкуство да ни приобщи с интимната същност на писателя, с цялата сложна психология на неговата личност, без да „видоизменя“ неговия образ с оглед на свои предпочитания и изисквания. Той е от малцината ни съвременни критици, за когото творчеството става собствена самоизповед. Така е написан уводът на книгата, в който авторът направо поставя проблема за „своя“ Йовков. С точна лирична багра (колко неподходящ термин за творчеството на един критик!) се отличава първата глава на книгата — „Приятел на нашето време“. Тя му е необходима не толкова като неизбежно „въведение“ в света на писателя, колкото отново да предизвика читателското ни любопитство към собствените открития на критика. Отгук нататък отделните етюди следват неизбежно „хронология“ на Йовковия живот и творчество и естествено нарушават необходимата мярка за достоверна „иманентност“ с творчеството на писателя, за възможно най-синтетично „единство“ с неговия образ. Разбира се, за критик като Султанов, който еднакво добре си служи с критическия синтез, с живия анализ на подробностите, тази задача е постижима. Критикът не се стреми да създаде критическа монография за своя автор. Той предпочита някои от средствата на живописеца, който ще си послужи със свободните права на четката, за да оживотири отделни фрагменти от образа на писателя. В „Среща с мъртвата и живата красота“ той навървя отделни моменти от живата му творческа биография, всеки сам по себе си интересен и необходим към главната изследователска (и изобразителна) задача на

критика. И докато в „Среща с живата и мъртвата красота“ го възбува оригиналната идея за превъплъщението на Йовков от несполучлив поет на „мъртвата красота“, запазена в толкова негови стихотворения, бледи и безизразни: като подражания на естетическия канон на символизма, в „Йовковото „не“ го занимава друг основен въпрос за творческото начало на писателя — раждането на таланта, своеобразният хуманизъм и демократизъм на големия писател-художник на българина, проявил своята индивидуална сила и чувство за самосъхранение на най-добрите ни национални качества по време на войните. В „Страничка от биографията на писателя“ следва непосредственото раждане на „Старопланински легенди“, дошли като нова съзидателна творческа сила в таланта и възношенето на писателя. Тази „страничка“ ни е нужна, за да почувствуваме вътрешните напаставания, втория самостоятелен „връх“ в творческото израстване на писателя. Прокучен от своята Добруджа, влязъл вече напълно в своята „духовна емиграция“ от буржоазната действителност, безукорно честен като служител в българската легация в Букурещ, унижаван непрекъснато от партизански страсти, от самозвани „пазители на реда“ в държавата, когато разбира, че на твореца се отказва и най-необходимото „малко зачитане“ на неговия „интелектуален и литературен труд“, Йовков се втурва към непостижимата духовна красота на своите „Старопланински легенди“. Сега той има възможност да възкреси цялата древна прелесть на хайдушкото минало, на хайдушката непокорност на своя народ. Той живее в трескави видения по многоликия живот на Балкана, по живите спомени на своята хайдушка Жеравна и вае като зрял художник образи на „обикновени хора“, но всички видени в „едър план“, в грандиозните мащаби на родното, в което се таят неизказани истини за живота, родовата генеалогия на земното, на поетично неповторимото. . .

Създад своите неповторими „Старопланински легенди“, Йовков е подготвен вече за своя най-голям етичен подвиг в изкуството. Всичко, каквото ще създаде след това писателят, може би с незначителни изключения, ще носи неговата единствена мирка на художник за исконно българското, за примитивно-родовото, в което писателят ще ни срещне с два свята — примирени и враждебни един към друг: света на човека, духовно изравнен с потенциалната жизнена сила на своя народ и останал сам сред етичните истини за живота в обкръжаващата го действителност.

Само на едно място в книгата си Симеон Султанов напуска спокойния тон на изложението, за да се противопостави, да отрече изцяло, да иронизира с истината на благородния гняв една проява на литературно критическата мисъл, която се разминава с истинските, макар и съвсем честни „субективни“ на-

мерения на румънската изследвачка на Йовковото творчество — Лаура Баз Фотияде, лансирала крайно тенденциозната мисъл, че във „Вечери в Антимовския хан“ се оглежда явно подражание — в сюжет, образи и концепция — на повестта „Анкуциният хан“ от Михаил Садовяну. Колкото и да се пазят от шумната риторика на полемичната мисъл, на литературоведческата страст, тук Султанов си избира най-вярното средство в критическата борба — пълното изобличение на несъстоятелните тези на противника. Само в тази част на книгата той си е позволил да бъде язвителен, остро нападателен, „неприимчив“ към чуждите становища. И ако в цялата книга неговата художествена ащит а на Йовков преминава като пътен поетичен контекст, в който се очертава истинската му позиция на проникновен защитник на реализма в творчеството на писателя, тук, улеснен от най-хубавите постижения на собствения си труд, той няма време да спори с излишна литературна галантност с един неволно отрицател на Йовков, който му изглежда при цялата си „научна строгост“ и компетентност, твърде мнителен и самонадеян. Приел по начало като съвършено фалшива тезата за влиянието на Йовков (твърде нескромно посочено от неговите критици като подражание) от Садовяну, Симеон Султанов завършва книгата си, оригиналния си портрет на Йовков, с една почти галантна в критическата си ирония апология на подражанието. Не за да нареди Йовков сред толкова големи имена от световната литература, които никак не са се страхували от подражанието на чужди образци и сюжети, а за да завърши с най-любимата си мисъл за творческата оригиналност на писателя Йовков: „Затова нека не забравяме, че ако някой някога напише една проникновена студия за творческото влияние у Йовков, това ще бъде непременно студия за неговата оригиналност.“

Тази оригиналност, разбира на истинската ѝ творческа същност, се стреми да открие критикът, да я покаже на читателя в действителното ѝ непреходно художествено значение. Успял ли е навсякъде? В една книга за Йовков, която си поставя задачата да покаже любимия писател откъм най-хубавата страна на неговото творчество, това е постижима задача за всеки талантлив критик. Султанов съзнава добре тази предварителна „уловка“ за критика. Една книга за най-хубавото у Йовков, макар и написана в съвършен стил, с най-хубавите възможности на таланта на критика, би била безкрайно скучна и еднообразна, ако се задоволяше да налага предварително, с нетърпима безпогрешност в категоричността си само най-хубавото, репрезентативното в творчеството му. Султанов вае образа на своя Йовков, писателя, който стои в своето време с цялата неповторима сложност на творчеството си. И по тоя начин се противопоставя на всяка

преднамерена теза за „положителното“ и отрицателното“ в неговото творчество, за неизменния „класик на българската проза“ — едно понятие, зад което често пъти се прикриват претенциозно скучни характеристики и суперлативи.

За да постигне тоя образ на писателя, без предварителните ограничения на критическото мислене, Султанов не винаги се е предпазил от някои разпространени, макар в неговия стил на критик постигнати с индивидуална мярка, със завидна яснота на израза, културно-исторически характеристики и паралели. Например главата „Сред Йовковите хора“ започва така: „В българската литература има няколко върха. Три от тях се наричат Вазов, Елин Пелин, Йовков. Ние се изкачваме на последния. На този връх небето не е навъсено, не е мрачно. Оттук се вижда надалече, открива се ясен простор, погледът се губи в далнините. С изкуството на този писател се живее леко. Срещата с него е винаги задушевна, като среща с откопшен приятел.“ Колкото това да е едно интересно въведение към следващите мисли на автора за характера и съдбата на Йовковите хора, колкото в условен план да се повтаря този обикнат образ за „трите върха“ в българската художествена проза, в него има нещо неточно като оценка и проекция към останалите „два върха“, при които в небето на собственото им творчество не винаги може да бъде „навъсено и мрачно“. Разбира се, най-малко една критическа алузия може да води към собствените критически илюзии. Но, струва ми се, че критик като Симеон Султанов е яркия си и чист талант, с точния си усет за поетическите истини в творчеството на един писател, би трябвало да бъде недоверчив към подобни „условни“ категории на критическото мислене.

Може би най-интересно е написана главата „Другият Йовков“. Не че в нея е потърсена някаква кой знае каква нова, неочаквана концепция за творчеството на писателя. Нищо подобно. Критикът търси „другия“ Йовков, т. е. „своя“ Йовков, за да ни го покаже в неговата най-близка, най-интимна и примамна същност на човек и творец. Йовков, останал сам със себе си, в многобройната озвучена аудитория на героите си, в деличната самота, в поредния си работен ден, в търсенията и измъчванията на мисълта за хляб и квартира, за постоянна работа, за творческо спокойствие. . . за лично щастие. Ако тази „външна биография“ на писателя ни е необходима, за да възкресим „вътрешната биография“ на неговата личност, двойно повече ни е нужна тя, за да се доближим до човека, до живия творец Йовков. Ако и да ни убеждава още в предговора на книгата, че Йовков няма „външна биография“, че има само „вътрешна биография“, Султанов е допуснал една невинна грешка, която е поправил с ливите ѝ в „Другият Йовков“. Другият Йовков е свързан с всичко, което се

нарича негова „външна“, човешка и творческа биография. Това са неговите постоянни безпокойства в делниците на живота (нали най-много той е обичал делиците с техния изработен ритъм на работа); това са лутанията и продължителните му измъчвания за ръкописите, за намиране „първата фраза“ на всеки разказ, за неговата „любима“ запетая, която коректорите не трябва да пропуснат, за подредбата на съдържанието и оформянето на книгата му, за бъдещите планове и пр. . . . Колко много неща от тази невидима Йовковска биография ни е разказал критикът, колко много страни е открил от тази постоянна борба между човека и твореца у него. В тези страници Симеон Султанов е открил някои от най-хубавите страни на своя талант: той може да отбере от биографията на твореца всичко, което ни е необходимо, за да оживее най-значителното от неговата личност, може да ни разкаже като че ли наведнъж в с и ч к о за твореца и пак да запази необходимата мярка, да остави достатъчно простор за въображението на читателя в тези мълчаливи, почти случайни „докосвания“ до неговия вътрешен свят.

С „Другия Йовков“ критикът дава пример как може да се изследват толкова сложни компоненти, толкова невидими страни от психологията на творчеството, от своеобразието на човека и твореца у писателя. Във външната биография на Йовков се оглеждат някои от най-интересните специфични черти на неговата духовна биография.

Йордан Йовков е от тези български писатели, които ни внушават най-силно чувство за безкрайността на света. И не само заради това, че е един от най-плодовитите ни творци, че е един от най-въдохновените ваятели на българската реч, че през неговата проза преминават безкрайни пътища на човешки радости и скърби; че в нея се оглежда ласкавата равнина на неговата любима и неразделна Добруджа. . . Вгледайте се във всеки негов разказ, вслушайте се във вътрешния му ритъм и ще чуете как в него ечи жизнена и млада песента на живота. Стъпките на неговия Балкан преминават през тихите замечтани „Вечери в Антимовския хан“. Ясните звуци от „Песента на козелетата“ продължават да се ронят като златни напевни в безмълвните копнежи на „Ако можеха да говорят“. В магичните очи на Сарандовица грее безкрайната добруджанска шир, осенена страниците на „Чифлика край границата“. В чистото видение на бялата ластовица умира и се ражда един свят от мечти и надежди, от мъка и радост за простото съществуване на хората. . . . Всичко — от първото докосване на въображението до мечтата, от внезапния трепет на радостта от живота до илюзията за една далечна истина, — всичко се смесва и прелива в една действителност — нереална и хаотична, прозрачна и земна. Йовков ни владее във всичко, което ни дава етична

представа за българското: сладкоречив и напевен като народен разказвач в „Староплаински легенди“, мъдър добряк в „Земляци“, прост летописец на човешката мъка в „По-

следна радост“. Един образ на писателя, към който ни отвежда книгата на Симеон Султанов.

Светозар Цонев

ФИЛОСОФСКИТЕ И ЛИТЕРАТУРНИТЕ ЕТЮДИ НА ИСАК ПАСИ

Да се определи жанрово тази книга е почти невъзможно. Озаглавена е „Философски литературни етюди“. Още в наслова Исаак Паси е подсказал нейната разнolikост. Защото това е сборник, съставен от философски скици върху произведения от световната литературна класика. От Бокачо до Томас Ман От Ранния Ренесанс до средата на двадесети век. От „Декамерон“ до „Доктор Фаустус“.

Авторът, а и художникът (в оформянето на заглавието) са имали предвид по-голямата близост на книгата с философския ескиз и са изтъкнали тази близост, за да улеснят читателя. Трудността да се определи тя жанрово идва не само от многото средоточия на философията и особено на естетиката с литературата, но и от „липсата“ на единство в подхода на нейния автор. Исаак Паси не е литературовед и той не пристъпва към произведението от позициите на литературоведа-изследовател. И все пак това са критически студии, в които философията и литературата вървят ръка за ръка; взаимно се обуславят. Пък и при съвременното състояние на знанието няма и не може да има точно разграничение между отделните науки; много често те изследват един и същ обект — в случая — литературното произведение. А и авторът е жив човек и когато пише, най-малко мисли за това, към какъв клон любителите на точните класификации и педантите ще причислят неговия труд. Даденият превес на философията обаче личи не само в нарочния подбор на произведенията („Неизвестният шедьовър“ на Балзак е философски етюд, а Волтеровият „Кандид“ е философска повест), но и в съзнателното търсене на философски и естетически проблеми, и в творбите, чиито автори не са били никога теоретици на изкуството, нито пък ги е занимавала съдбата на създателя на художествени ценности. Писатели като Сервантес и Шекспир например съзнателно или не, са оставили доста проблеми и дилеми — разрешени и неразрешени, а може би и неразрешими, над които хората промишляват вече четири столетия. Но ако те бяха казали ясно и категорично кой е Хамлет и кой Дон Кихот, щяха ли тези творби да привличат така силно поколенията? Такива, каквито са, те дават възможност на читателя да си изгради свои представи, които да противопоставя на другите.

Всеки художник е поет, а всеки поет — мъдрец. Тези мъдрци са се мъчили над вечните въпроси на битието и човешкия дух така, както и техните велики съвременници философите-реформатори на обществото. Едините написали философски есета, които нарекоха „опити“, а другите — романи и драми. в които като писатели третираха същите проблеми. Хронологически подредени, очерците на Паси дават представа и за развитието на естетическата мисъл от Ренесанс през френското просвещение до реализма на Балзак и Томас Ман.

Най-голямото достойнство на тази книга е пълното потопяване в атмосферата на творбата, пълното отдаване на творца, без да се загуби дистанцията, необходима за една трезва преценка. Авторът на етюдите не е страничен коментатор, а действувашо лице. Той има способността да се превъплъщава като актьор, да съпребивава и авторските успехи, и авторските разочарования, да страда заедно с героите, да прави читателя съпричастен със съдбата им.

Паси не е мъченик на перото. Ако проследим развитието му, ще видим, че той винаги е бил далече от сухото безстрастно теоретизиране и е развивал съзнателно склонността си към по-художествен начин на изява. При него чудесно съжителствуват тежката философска терминология със закачливия израз. Това прави впечатление особено във финалните отрязъци на неговите очерци — винаги добре обмислени, интересни, мъдри и весели, сериозни и шеговити, съдържащи някакви афоризъм (афоризмът е любимата му изказна форма!), сентенция — връзка към следващите етюди или пък закачка, понякога малко изненадваща („Завещанието на гения“). Неотменната грижа за стила изгонва скучата и от най-теоретичната част на изложението и прави очерците му да се четат с удоволствие. На отделни места обаче фразата става натруфена, излишно усложнена и това спъва контакта с читателя. Авторът би трябвало да следва една по-проста и по-изящна линия.

Книгата има своите неравности. Понякога философът изпада в самоцелна фактологичност и констативност, в струпване на имена („Енциклопедия на ренесансовата човечност“). Но обикновено дори и краткото запознаване със сюжета на разглежданата творба е подчи-